Gál Judit: Egy ismeretlen ismerős – Szerbia középkori története. Libri Könyvkiadó, Budapest. 2025. 205 o.

Ráskai-Kiss Zsolt

A szerző, Gál Judit a HUN-REN BTK Történettudományi Intézet kutatója. A kötet 205 oldal terjedelemben, 2025 elején, a Kaleidoszkóp Könyvek ismeretterjesztő sorozat részeként, a Libri Kiadó gondozásában jelent meg. Technikai szempontból a kötet – a sorozat többi darabjához hasonlóan – kényelmes, zsebkönyv formátumban olvasható.

A nagyközönség, de a történelem iránt érdeklődők körében is csak kevéssé, általában nagyon felszínesen vagy egyáltalán nem ismert a szomszédunkban, illetve velünk együtt élő népek történelme, annak ellenére, hogy több évszázados, jelen esetben több mint 1100 éves a kapcsolatunk. Gál Judit könyvében arra tesz kísérletet, hogy a szerb középkori történelem bemutatásával a hiányos tudásunkat gyarapítsa. Műve hiánypótló a magyar történetírásban. Célja, hogy tudományos igénnyel, de közérthetően, olvasmányos formában megírt munkájában megismertesse a magyar olvasókkal „egy ismeretlen ismerős", azaz a szerb nemzet középkori történelmét és azon keresztül az identitását, történelmi tudatát máig meghatározó alapvető folyamatokat és eseményeket. A történelmi momentumok mellett hangsúlyt fektet a kulturális és vallási összefüggésekre is.

Számos kulcskérdést tesz fel, mint például azt, hogy miért sikerült a szerb nemzetnek megmaradnia a 400 éves török uralom ellenére, vagy azt, hogy hogyan és miért az ortodoxia került ki győztesen a keresztény felekezetek vetélkedéséből, illetve miért nem tudott az iszlám megerősödni. Az egyház kiemelkedő jelentőségének a vizsgálata szintén fontos a műben. Hangsúlyos a szerbek számára kulcsfontosságú történelmi esemény, a rigómezei csata és annak mítoszai, amelyek máig befolyásolják a szerb identitást. Gál Judit ezekre a kérdésekre keres és ad választ. A mű a bevezetés és összegzés mellett hét fejezetre tagolódik, ezeken túl pedig négy mellékletet és gazdag bibliográfiát is tartalmaz, továbbá személynév- és földrajzinév-mutatóval, valamint egy fekete-fehér térképpel, illetve három dinasztikus családfarajzzal is el van látva. Ami a legfontosabb kérdést, vagyis a munka tudományos színvonalát illeti, megállapítható, hogy az igen magas. Gál Judit munkája megírásakor számos magyar, valamint idegen nyelven – elsősorban szerbül, angolul – megjelent tanulmányt és monográfiát használt fel. A fejezetek címei: 1. A szerbek eredete és letelepedése, 2. Szerbia létrejötte és története a 9–10. században, 3. A Szerb Nagyzsupánság története, 4. Egy „szent" dinasztia felemelkedése és bukása, 5. Magyarok és szerbek a középkorban, 6. A szerb társadalom és

gazdaság a középkorban, 7. Az egyház és az állam kapcsolata a középkori Szerbiában.

A mű a szerb történelmet jóval megelőző, de a későbbiek megértése szempontjából nagy fontosságú korszakkal kezdődik, és Szendrő 1459-es elestével, a szerb államiság megszűnésével fejeződik be. Tekintsük át röviden a könyv által tárgyalt nagyobb témaköröket!

A Balkán a szlávok megjelenésekor: A szerző bemutatja előbb a betelepülés előtti Balkánt, annak népességét. Kitér a szláv népek vándorlásaira, hivatkozik Prokopiosz[1] beszámolójára arról, hogy a szlávok a 6. század közepétől kezdenek betelepülni a Balkánra. Megjegyzendő, hogy a Sólyom Márk magyar fordításában és kommentárjával a közelmúltban megjelent Marcellinus Comes-féle *Krónika*[2] az 517. évi bejegyzésében archaizálva gétákat említ, akik a kommentár szerint már valójában szlávok. Ez a régióban az első említésük: „Duae tunc Macedoniae Thessaliaque vastate et usque Thermopylas veteremque Epirum Gatae equites depraedati sunt."[3] / „Ezután a geta lovasok mind Macedoniát, mind Thessaliát feldúlták, s egészen Thermopylaeig és Epirus Vetusig nyomultak előre fosztogatva."[4]

A szerbek betelepülése és az államiság kezdete: Gál Judit tárgyalja a korai szerb törzsi területeket, és azoknak Bizánccal, illetve a bolgár állammal való viszonyát. Ezután a zsupánságok, fejedelemségek és a királyság, illetve a rövid ideig tartó császárság fémjelezte fejlődés utáni hanyatlást, majd a despotátus korát ismerteti. Említést tesz a betelepülés utáni, első két évszázad forráshiányáról, illetve VII. Bíborbanszületett Konstantin császár (913–959) *A birodalom kormányzásáról* címmel írt művéről, amely a legfontosabb forrás a szerbek korai történelmének megismeréséhez.

Talán a szerb történelmet jobban ismerők is a Szerb Nagyzsupánság történelméről rendelkeznek talán a legkevesebb ismerettel. A fejezet a részletességével sokat javít ezen. A korszak a 950-es évek magyar kalandozásai hatására széteső szerb állam történetével kezdődik, és Stefan Prvovečani királyságának létrejöttével végződik. Bemutatja a Vojisavljević- és Vukasinović-dinasztiákat és azok kapcsolatát, illetve Stefan Nemanját, a „szent dinasztia" névadóját. Tárgyalja továbbá a bizánci háborúkat és hűbéri viszonyokat, kiemelve a magyar támogatást, szövetséget és a dinasztikus kapcsolatokat. Az időszakot végig jellemző zűrzavaros események ellenére a korszak végére Stefan Nemanja lerakja a szerb állam és a

---

1 A 6. századi görög szerző a kötetben „Prokópiosz"-ként szerepel, azonban Prokopiosz (Προκόπιος) a helyes görög névalak, tehát valamennyi görög „o" betű omikron (ο) a névben, nem ómega (ω).

2 Marcellinus Comes (2024): *Krónika. A Keletrómai Birodalom 379 és 548 közötti története.* (Ford.: Sólyom Márk.) Peko Kiadó, Keszthely.

3 Marcellinus Comes: i. m. 239.

4 Uo. 45.

nemzeti egyház alapjait. (Érdekesség, hogy ő maga katolikus keresztségben, majd neveltetésben részesült, és csak később tért át.)

A magyar olvasók számára különösen érdekes rész (63–65. o.) az ország nevének eredetéről és változásáról is szól, hiszen nyelvünkben máig általános a rác (Dél-Magyarországon még a Rácország is), de a régebbi forrásokban fellelhető a Ráska elnevezés is. Többek között a Thuróczy-krónikában is ez utóbbi szerepel Rasciano formában. Érdekesség az is, hogy a szerbek a 12. század végétől, Ráska régió Stefan Nemanja általi megszerzésétől gyakran használták a Szerbia és Ráska szavakat egymás szinonimájaként, illetve együtt, lásd Konstantin Mihajlović *Egy janicsár emlékei, avagy török krónika* című művét (15. sz. vége, 16. sz. eleje), amelyben az 1430-as években született szerző, kevés kivételtől eltekintve, végig a *„szerb vagy rác"* formát használja.

A „szent dinasztia" és a birodalom: Különösen hangsúlyos, ahogyan a szerb történetírásban is, a Nemanjić-dinasztia felemelkedése és működése. Szemléletes a trónharcok, illetve az azokba való magyar beavatkozások leírása. (Ekkor veszi fel Imre király a Szerbia királya címet is a titulaturájába, amit 1918-ig a következő magyar királyok is használtak.) Bár a vallási folyamatokról már korábban is ír a szerző, a legnagyobb mértékben e számos szentet adó családdal kapcsolatban kapunk képet a Magyarországon ugyan jelen lévő, mégis kevésbé ismert, egyedi szerb ortodoxiáról. Az addig széttagolt területeket egyesítő, dinasztiaalapító Nemanjától, a rövid életű, de nagy területre kiterjedő birodalmat felépítő, Szerbia fénykorát megteremtő IV. Stefan Uroš Dušan (ur. 1331–1355) uralmán át a hanyatlás korának uralkodójáig (V. Stefan Dušan, ur. 1355–1371) tartó időszak fontos eseményeit, fordulópontjait szemléletesen tárja elénk a szerző. Kiemeli Szent Száva szerepét, aki a szerb nemzeti egyház, az autokefál érsekség megalapításával tette teljessé a független államiságot. Izgalmas téma az 1204 és 1261 között időlegesen megszűnt Bizánci Birodalom és a felemelkedő Szerbia kapcsolata.

Az oszmán hódoltság kezdete, az államiság fokozatos lebomlása: Dušan halála után gyengekezű fia, V. Uroš alatt gyorsan széthullott a rövid életű birodalom. Nem volt elég a belső hatalmi harcok és területi különállások okozta gyengülés, megjelent a később végzetessé váló fenyegetés, az Oszmán Birodalom is. Előbb Aszen János, majd II. Niképhorosz csatolt el területeket, ezután pedig a belső területeken a megerősödött tartományurak kihasználták a központi hatalom gyengeségét. Ezután I. Lajos magyar király hódításai révén szerb uralom alatt álló területek (Zahumlje) kerültek magyar kézbe, majd 1361-ben, a Lázár fejedelem megsegítése indokával Szerbia területére betörő magyar hadak győzelme után, Lázár Észak-Szerbiája magyar hűbéres lett. Gál Judit tárgyalja az egyre élező ellentéteket, illetve a szerb nemesség jelentős részének pusztulását az oszmán-törökök ellen megvívott Marica menti ütközet során.

A hanyatlás: A szerző érdekesen és olvasmányosan ír a Nemanjićokat követő szomorú időszakról, Lázárról és a Brankovicsokról, azok kilátástalan ügyeskedéseiről, amelyekkel a két nagyhatalom, az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság között próbáltak egyensúlyozni. Lázár még egyszer megpróbálja egy ütőképes hadsereg kialakításával és külországi szövetségekkel felvenni a harcot a szultán erői ellen.

A rigómezei tragédia és a nemzeti identitás: A kötet kevésbé eseménytörténeti szempontból vizsgálja a rigómezei csatát (Rigómező, Kosovo Polje, 1389. június 28., Vidovdan – Juliánusz-naptár szerint: június 15., Gergely-naptár szerint: június 23., mai emléknap: június 28. Szent Vid napja), hanem sokkal inkább azt a kérdést járja körül, hogy miért vált ez az esemény meghatározóvá a szerb kollektív emlékezetben, illetve a hozzá kapcsolódó mítoszok miként hatnak a szerbség identitására. Kifejti, hogy Lázár fejedelem és a szerb nemesség nagy részének halála és a következmények miatt ez az esemény a nemzeti tragédiának, Szerbia védelmének és önazonosságának szimbólumává vált. Mindez a szerbség számára az összetartozás és a túlélés jelképe lett, amely a jelenkor nemzeti tudatát is áthatja.

A teljes bukás: Rigómező után még a despotátus 70 évig, főleg a Magyar Királyságnak köszönhetően, folyamatos területi változásokkal megmarad ugyan, de nem tudja igazán kihasználni az ankarai csata utáni „interregnumot", illetve a Hunyadi hadjáratai okozta oszmán „engedékenységet" sem. A szerző szemléletesen mutatja be a korszakot, a rövid ideig tartó békét, a kettős hűbéri viszonyt és az ún. „Brankovics-árulást", illetve annak a szerbségre nézvést végzetessé váló következményét. Fontos része a műnek már itt is a magyar–szerb viszony elemzése a tatai egyezménytől Szendrő elestéig.

A magyar–szerb kapcsolatok: A könyvben önálló fejezetet kapnak a korabeli magyar–szerb kapcsolatok. Ez természetes is, hiszen rendszeresen vívtunk közösen vagy egymás ellen háborúkat, illetve intenzív dinasztikus kapcsolatok korszaka is ez az éra, sok szerb betagozódik a magyar nemességbe, valamint gyakori a szerbség betelepedése a Magyar Királyság területére is. A menekülő, áttelepülő szerb nemesség és a szerb vallási vezetők számára Magyarország a szerb kultúra és egyházi élet menedékévé vált. Magyar kulturális hatást jelez az Uroš név magyar eredete, amely etimológiailag az úr szóból vezethető le, illetve a sok Stefan nevű szerb uralkodó, ami egyesek szerint Szent István kultuszára utal. Sokak számára újdonság lehet, hogy a szerbek első betelepedése a Magyar Királyságba Ilona királyné, II. (Vak) Béla király feleségének a nevéhez fűződik (Csepel-sziget környéke). A fejezetben szó van még többek között I. Károly és I. Lajos katonai beavatkozásairól, illetve a magyar hűbéri viszonyokról és Luxemburgi Zsigmond szövetségéről. Gál Judit fokozott figyelmet for-

dít tehát arra, hogy meglehetősen részletesen bemutassa, hogy hol és miként keresztezte egymást a magyar és a szerb történelem.

A szerb ortodoxia kialakulása és szerepe: A szerző kitér a vallási intézmények szerepére, Szerbia egyházjogi és politikai helyzetére, valamint a vallási hagyományok és szokások mindennapi életben betöltött fontosságára. Bemutatja, hogy hogyan vált a kezdetben messze nem egyeduralkodó ortodoxia a szerbek vallásává, hiszen a betelepüléskor, illetve egészen a 9. századi bizánci térítésekig a térségben inkább Róma játszotta a vezető szerepet. Kitér Stefan Nemanja legkisebb fia, Rastko, a későbbi Szent Száva elévülhetetlen szerepére az önálló szerb egyház létrehozásában is. Kiemeli Szent Száva műveit: *Typicon, Nomokanon* és *Stefan Nemanja szentéletrajza*. Gál Judit megvilágítja, hogy a vallási függetlenség, a szerb autokefál ortodox egyház létrejötte elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy az ország megőrizhesse a szerb identitást és kultúrát. Az egyház és az uralkodók kapcsolatára a szoros együttműködés volt jellemző, amit megkönnyített, hogy az egyházi vezetők a dinasztia tagjai közül kerültek ki. Az ortodox vallás az államiság megszűnése után jelentős, ha nem kizárólagos szerepet játszott a szerb nemzet fennmaradásában is, ezért az a könyvben is kiemelt téma. A szerző arra is rávilágít, hogy az egyház nem pusztán vallási intézmény volt, hanem nemzeti-kulturális szereppel is bírt, kapcsolatot jelentett ugyanis az egyházi rendszerek és a helyi közösségek között.

Társadalom és gazdaság: Gál Judit részletesen rajzolja meg a korai szerb társadalmi szerkezetet a nagycsaládoktól, a zadrugákon és bratsvókon át a zsupákig és a királyságig. A vizsgált korszak alatti társadalmi változásoknak, területi eltéréseknek és a városiasodás szintén régiófüggő sajátosságainak a leírása jóval meghaladja egy ismeretterjesztő mű színvonalát. Ugyanez jellemző az államigazgatásról és a hadszervezetről szóló részre is. Tárgyalja a kezdetben szinte teljesen mezőgazdaság- (gabona, hüvelyesek termesztése), illetve pásztorkodásalapú gazdaságot, majd a fejlődést, ahogyan kialakul az állati alapú termékek (bőr, gyapjú) készítésére fókuszáló ipar, majd az erre épülő kereskedelem. Nagy hangsúlyt fektet a szerb gazdaság számára virágzást hozó bányavárosok (Novo Brdo, Srebrenica, Rudnik stb.) réz-, ólom-, ezüst-,majd aranytermelésének a bemutatására és a szászok betelepülésének is köszönhető felfutására.

Összegzés: Megállapítható, hogy Gál Judit munkája kiemelkedően sikeres vállalkozás, kétségtelenül figyelemre méltó olvasmány. Nagy jelentőséggel bír a mű a magyar történeti ismeretek gazdagításában Szerbia középkori múltjával összefüggésben. A könyvet jól átlátható jegyzetrendszer jellemzi, minden könnyen visszakereshető a forrásokban és szakirodalomban. Bőséges és alapos irodalomjegyzék segíti azokat, akiknek további tudnivalóra van szükségük, illetve jobban el szeretnének mélyedni a témában. A szerző kellemes stílusa és alapos szakmai felkészültsége

meghatározza a kötet értékét. Tudományos igényessége ellenére is könnyen olvasható ez a nagyszerű könyv. Jellemző a színvonalára, hogy még alig jelent meg, már forrásként is használják (lásd: Konstantin Mihajlović *Egy janicsár emlékei, avagy török krónika* című, kiadás előtt álló művét).

A szerző elérte azt a célját, hogy a széles nagyközönség számára közelebb hozza ezt az „ismeretlen ismerőst", de a további céljait is maradéktalanul megvalósította. Gál Judit a fentieken túl, a mellékletben szereplő térképpel és leszármazási táblákkal is segíti az olvasót a kevéssé ismert területen való eligazodásban. Ajánlom mindenkinek a könyvet, aki érdeklődik a szomszédunk történelme iránt, de különösen azoknak, akik meg szeretnék érteni a későbbi – és akár a mai – magyar–szerb viszonyt, a gyakran mindkét oldalról neuralgikusan kezelt eseményeket, illetve azok mélyebb hátterét.